

BROEKER BIJDRAGEN

UITGAVE VAN DE VERENIGING "OUD BROEK IN WATERLAND"

Verschijnt 2 tot 4 maal per jaar
Wordt aan de leden gratis toegezonden

Nr. 5 (maart 1974)

Gehele of gedeeltelijke overname van
de inhoud slechts na goedkeuring.
Copyright. Redactie-adres :
De Erven 26, Broek in Waterland

HET BROEKER GERECHT IN DE 17DE EN 18DE EEUW

'De straffe der dieven... is gemeenelijk openbare geesseling met bannissement voor drie, vijf of zeven jaren of opsluiting in 't Tuchthuis. De straffe wordt ook wel vermeerdert ...als ... 'er bysondere omstandigheeden van quataerdigheyt bij zijn, dan krijgen sy wel een Brandmerk op de rug mede, ende langer bannissement of opsluitinge. En hiertoe behooren ook Diefstallen ... die ... onder schijn van guichel-konst de lieden weten te snuiten, die haer in ander lieden huizen indringen als of sy daer behoorden, en goedt weg dragen'.

Aldus de rechtsgeleerde Ulrik Huber, in het jaar 1742. 1)

Een eeuw vroeger gingen onze voorouders echter nog rigoureuser te werk bij het straffen van dieven.

'Een simpel Dief wort gepunieert de eerste reyse met Roeden, de tweede reyse in de ooren, de derde reyse met 'er Galge.

Een Dief is genoemd

[ten eersten, een simpel]	Dief'. 2)
-	ten tweeden, een gewone	-	
]	ten derden, een fameuse]	

Als wij dat lezen, vragen we ons af:

hoe ging dat vroeger in Broek met de uitoefening van het recht ?

De Broeker rechtspraak geschiedde door vier Schepenen, onder leiding van de Baljuw van Waterland, eertijds onder het gezag der Hollandse Graven, in later tijd benoemd door de Stadhouders.

De Schepenen werden uit de Vroedschap (de dorpsregering) door de Baljuw gekozen op voordracht van de vier Burgemeesteren en de Schout. Zij vervulden de functie een jaar lang en werden daarbij bijgestaan door de professioneel benoemde Schout of Gerechtsdienaars.

Elke overtreding werd in eerste instantie onderzocht door de Schepenen van

Broek als de overtreding of het misdrijf daar plaats had gevonden of de delinquent daar woonachtig was.

Zij beoordeelden de vraag 'of soodanige Persoon soo veel quaets had gedaan, dat hij voor de geheele Vierschaar van 24 Schepenen van Waterlandt moest werden te Regt gesteldt' dan wel of Schout en Schepenen bevoegd waren te rechten. Was de overtreding crimineel, dan werd zij altijd door deze Vierschaar behandeld, die bestond uit alle Schepenen der zes Hoofddorpen van Waterland. 3)

Ook behandelde de 'Hooge Vierschaar' alle andere zaken, die door de plaatselijke schepenbank niet konden worden berecht, t.w. ook civile zaken in hoger beroep, tenminste als de daarvoor geldende boete meer dan dertig (na 1754 veertig) guldens bedroeg. Een 'Hooge of Generale Vierschaar' werd geleid door de Baljuw en werd altijd gespannen in het dorp, waar de misdadiger gevat was. De bewijzen, waarop de veroordeling berustte 'moesten klaarder zijn als de Sonne of het Licht. In twijfelachtige gevallen en onsekere bewijzen is beter dat de misdaad van een schuldige werde ongestraft gelaten, als dat een onschuldige zoude veroordeelt werden'. 2)

De straffen die werden opgelegd bestonden uit geldboeten, gevangenisstraf, brandmerken, geselen, verbanning en de doodstraf.

In het begin van de 17de eeuw werd in Broek nog recht gesproken op de bovenverdieping van het oude Rechthuis, dat tegen de zuidzijde van de toren stond en vóór de reformatie in gebruik was als doopkapel. De enige toegang was via een deur binnen in de kerk. De ruimte waarin de dorpsregering en het gerecht zitting hield was erg klein: niet meer dan ongeveer drie meter in 't vierkant. In het jaar 1635 werd voor dit doel de bovenverdieping in gebruik genomen van het nieuwe 'Raat- en Regthuys', dat in dat jaar gebouwd was ten noorden van de toren, op de plaats van de huidige kosterij. Blijkbaar was dit geen hecht en sterk gebouw, want in 1721 al moest het wegens bouwvalligheid worden afgebroken. In dat jaar werd op dezelfde plaats een nieuw gebouw neergezet, waarmee blijkens oude rekeningen een bedrag van 5924 gulden en 5 stuivers was gemoeid. 5)

De ingang voor de verdieping was in de westgevel, op de zelfde plaats als de huidige ingang van de kosterij. Baljuw, schepenen en schout bereikten via een wenteltrap de grote kamer op de eerste verdieping, die zowel voor het dorpsbestuur als voor de rechtspraak dienst deed. 4)

In dit vertrek was een hekje geplaatst - de balie genaamd - waarvoor eisers en beklaagden verschenen voor de 'schepenbank', die gezeten was rond een tafel met een groen kleed bedekt. Het vertrek was 'versierd' met het brandijzer en enige 'kluyster-boeyen'.

Elke dinsdag om de veertien dagen was er in Broek vanaf 10 uur 'ordinaire regtdag'. De generale Vierschaar van Waterland werd uiteraard alleen gespannen

indien daar noodzaak toe was.

Over welke zaken moest de Broeker schepenbank zich alzo buigen ?

Iedereen die voor de balie verscheen 'sal gehouden zijn sijne zaken door sig selve ofte door sijn gemachtigde met ongedekte hoofde naar stijl ende usantie van Waterlandt te bepleijten'.

'Voor 't Geregt smadelijke woorde spreeken' werd beboet met f 4.-.-,

'Wederspreeken van 't Vonnis' met 10 gulden.

Ook andere overtredingen konden afgedaan worden met een geldboete, die ten goede kwam aan de Schout.

Hier volgt een bloemlezing van blijkbaar geregeld voorkomende strafbare handelingen, die- keurig alfabetisch gerangschikt - opgetekend zijn in een boekje, dat wel bij iedere zitting bij de hand geweest zal zijn.

Op 'vagebonden of landtloopers ende beedelaers, te weeten, die gesondts lichaems loopen beedelen' was men erg gebrand. Ter verduidelijking zegt Huber 1) van deze lieden:

'Noch worden tot deese soorte gebracht, Ketel-boeters, Swevel-prickers, Schoenlappers, Kramers, Leproosen, Quaksalvers, Deekendragers, Rottekruit-verkoopers, Plek-lickers die plek-ballen te koop hebben, wanneer sy geen schriftelijk bescheidt van haer Overigheyt hebben'.

Het herbergen van of sterke drank verkopen aan deze lieden kostte een Broeker f 6.-.-, terwijl het 'goed kopen van deselve' met 25 gulden beboet werd.

De zondagsrust stond toen nog in hoge ere: venten, iets omroepen, wassen of bleken, maaien of hooien op zondag kostte je f 2.-.-, werken op zondag en 'balslaan of soode delve' vielen onder het tarief van 3 gulden. Maar het 'kannen uythangen' en 'tafels op straat zetten' door herbergiers werd beboet met 10 of 20 gulden.

Broekers die zich schuldig maakten aan: bomen beschadigen, 'vullis' gooien op gouwen en wegen, 'colven en klootschieten langs 't dorp', 'sijlen bij nagt niet digt leggen', 'vierpijlen, voetzoekers, waterballen, pistolen, sleutelbossen ofte eenig ander ding met kruijt gevult in brant steeken', of tabak roken bij turf, hooi of bij rieten daken, verbeurden eveneens 2 gulden.

Het kwam blijkbaar ook nogal eens voor dat de boeren hun vee niet goed vasthielden ('beesten op gouwen en wegen'). Deze beesten werden zolang opgeborgen in ' 't Schuthok' achter de muur ten oosten van de kerk, waarvoor per dag 6 stuivers betaald moest worden. De thans nog aanwezige deur van latwerk was aangebracht om de eigendommen te kunnen identificeren.

'Beneffens de schout, die over alles ... de autoriteit heeft te bekeuren sullen kerkmeesters wegens de kerk en 't kerkhof en Ider inwoonder over

't rooken, fruiten steelen, 't paard leijden bij de toom gemagtigt sijn de bekeuringen te doen' (willekeur van Broek)

Bij misdrijven ging het echter harder toe.: 'kwetse dat er Bloed volgt f 80.-.-; Messe trekken op iemand f 40.-.- (na zonsondergang f 60.-.-); slaan uyt Gramschap verbeurde f 10.-.-; schieten in 't Dorp f 30.-.-. 'Tenslotte: 'ongeregeld Bed Loopen verbeurt ider f 18.-.-.' 5)

Bij een ernstig misdrijf ging men secuur en uitvoerig te werk. Een inwoner van Lekkerkerk, Govert Claasz., beschuldigd van doodslag, werd in Broek vier maal uitvoerig verhoord, waarna de Hoge Vierschaar van Waterland twee maal een schriftelijk advies vroeg aan twee neutrale rechtsgeleerden alvorens het vonnis uit te spreken.

Tenslotte volgen hier nog twee in Broek uitgesproken vonnissen, waarbij openbare lijfstraffen werden 'gecondemneert'.

In de winter van 1689 waren twee jonge vrouwen, Maritje Maria, geboren in de stad Munster, en Sandijn Willems, geboortig van Breda, naar Broek gekomen 'om broot te bedelen' zoals zij later 'buijten pijns en banden van ijsers' verklaarden. Na een mislukte poging om uit de schuur van Hendrick de Backer (thans Eilandsweg 5) een brood te stelen, zien ze door de open deur van het huis van Jan Nanningsz. (thans Roomeinde 31-35) een 'kasje', waar uit een van hen een sloop neemt ' 't welck sij alsoo der volck quam, weder heeft laten vallen'. Na verhoor luidt het vonnis: 'De Heeren van de Hooge vierschaar van waterlandt gehoort hebbende den Criminelen Eijsch van den Hr. Bailluw...condemneren de gemelde Maritje Maria, en Sandrijn Willems alhier tot Broeck voor het raathuijs aan de pael ten Exempel van anderen met een sloop om de hals te pronck te staen... bannen der selven voorsz voor de tijt van ses jaren uijt Hollant ende Westvrieslant sonder deselve tijt daer weder te mogen inkomen op poene van Swaarder Straffe'.

In het jaar 1737 werd een zekere Hendrik Taberak 'zijnde een Landloper en seer stoute bedelaar' wegens een gewelddaad veroordeeld 'om gebragt te worden ter plaatse daar men gewoon is alhier Criminele Justitie te doen, ende aldaar door den Scherpreghter wel Strengelijck te werden gegeeselt, en met een brandmerk op zijn rug te werden Gebrandmerkt, bannende voorts den gevangen ten Eewigendage Uijt den Lande van Holland ende Westvrieslandt'. 6) De voltrekking van het vonnis maakte blijkbaar veel indruk op de jonge Cornelis Schoon : hij schreef naar aanleiding van deze, voor Broek ongetwijfeld schokkende gebeurtenis een lang epigram. 7)

Broek was niet in het bezit van een gevangenis, de andere Hoofddorpen van Waterland evenmin. Men moest gebruik maken van het 'gevang-huijs' in

Monnickendam.

De Justitie of Gerechtsplaats van Broek bevond zich oorspronkelijk aan de zuidzijde van het Kerkplein, en wel recht voor de herberg 'uythangende het Huys Rustenborch' (thans Kerkplein 10). Waarschijnlijk was daar een schavot of kaak opgericht, waarop de misdadigers 'gegeeselt ende gebrandmerkt of te spot werden gestelt'.

Deze herberg behoorde tot de oudsten van het dorp. Hij wordt al in 1612 genoemd; in het jaar 1619 werd hij eigendom van Jan Jansz Keern-waart, die voordien waart was in de herberg De Keern, in de bocht (het Breed) van de Keerngouw.

Ingevolge de Resolutie van de Vroedschap van 30 april 1661 werd de Gerechtsplaats verplaatst naar de westzijde van het Rechthuis. Het feit dat de herberg aan het Kerkplein (toendertijd Kerkbuurt geheten) nadien veel van zijn aantrekkelijkheid verloor en afdaalde tot een klein kroegje geeft een aardig inzicht in het Broeker openbare leven van die dagen! 4)

Het nieuwe Gerecht werd opgericht aan het Dee, vlak voor de ingang van het Rechthuis. Aangezien de school ondergebracht was op de benedenverdieping van dit gebouw hadden de kinderen nu de primeur!

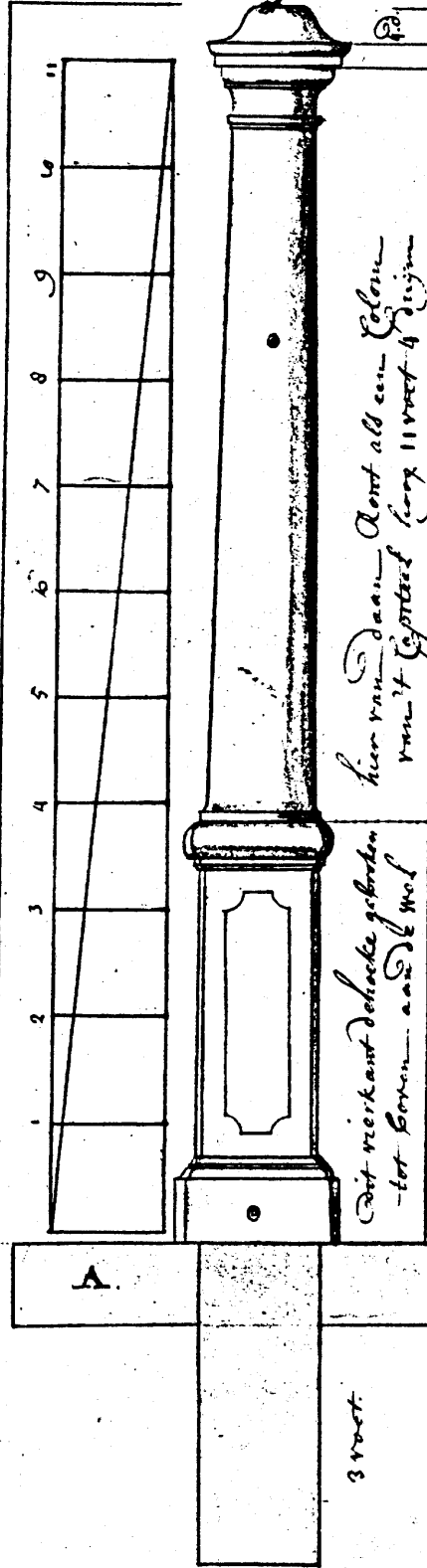
Hoe dit nieuwe Gerecht er in het begin heeft uitgezien is niet precies bekend. In het jaar 1750 wordt het echter beschreven als zijnde 'met een Geeselpaal in het midden derzelve, op wier Top aan vier zijden het algemeene Wapen van Waterland gezien wordt' 8)

Over de situatie ter plaatse vanaf 1757 zijn we beter ingelicht.

In het gemeentelijk archief bevindt zich een ontwerp-tekening (zie afbeelding) met beschrijving van de hand van Cornelis Schoon voor een nieuwe Justitiepaal, die genoemd jaar vervaardigd en opgericht werd vóór het raadhuis, op een gemetselde voet aan het Dee, met aan de waterkant een houten leuning. Op een hardstenen voetplaat - thans nog aanwezig vóór de ingang van de toren - stond de 'Geeselpaal, zijnde een fraaije blaauwe Gousentse-steene Colom, van onderen ter hoogte van vier voet, als een vierkant Pedestal, met gebroken hoeken en uijtgeloijeerde Paneelen, en voorts na boven als een Colom na de Toscaansche Bouworder bewerkt'. 'Boven op dese Colom staat een Levensgrootte Zwaan, zijnde van Loot gegooten, wegende na gissing van den maker tusschen de 100 en 150 ponden, deselve staat op zijn Linker poot, (die van Koper of Metaal is, en te gelijk ook de prook is, waar mede deselve in de Steen is vastgegooten, en die ook verders door het Holle Lichaam heene loopt, tot ondersteuning van de Rug,) en in de Regter poot hout hij ses vergulde Pijlen, en heeft om den Hals een

9/10/i-10

maakt de heele hoogte 14 1/3 duym

hier van daan komt als een Colom van 't Capiteel lang 11 voet 4 duym

Dit vierkant de hoeken gebonden tot boven aan de wol

Dit onder komt dit vierkant gelijk een Capiteel Toscana?

Dit is de platte grond van het stuk daer de paal op staat en ook 3 voet met zijn kom daer dom gaat in het middel weke om d'ett te staan

4 1/2 voet gat vierkant 7

Dit stuk is 8 duym dik 4 1/2 voet in zijn vierkant

zoortgelijk bandtje, vertoonende alzoo het Wapen van Waterland, zijnde het een en 't ander zeer zinnelijk gewerkt'. (zie afbeelding)

De kosten van de nieuwe Justitiepaal bedroegen:

Aan Frauwen & Vogel (kolom en voetstuk)	f 125.-.-
- Assinius Frauwen (loden zwaan)	85.-.-

In totaal, inclusief vracht, metselwerk, timmerwerk, verven en vergulden, alsmede dagloon en kostgeld van een knecht f 292.5.2.

Waarschijnlijk is Cornelis Schoon niet alleen de ontwerper, maar ook een van de initiatiefnemers geweest. Hij vermeldt tenminste vol trots 'Geordonneert door Burgemeesteren 1. Jan Sijm. Verlaan, 3. Hendrik Kat, 4. Klaas Kok, 2. Cornelis Schoon' (de cijfers geven aan het aantal jaren dat de heren zitting hadden als burgemeester.

Uit de Criminele Rol van de Vierschaar van Waterland 6) blijkt niet dat er gebruik is gemaakt van deze fraaie Justitiepaal, die we dan ook meer moeten zien als een (waarschuwend) symbool der rechtspraak dan als een kaak voor praktisch gebruik.

Vóór de inlijving van ons land bij Frankrijk, toen de rechtspraak van de criminele (en civile) Vierscharen en Schepenbanken werd overgenomen door het 'Hoog Kijzerlijk hoff', hadden er in Broek nog twee geselingen plaats, maar die geschieden niet in het openbaar.

In 1794 werd ene Hendrik Barends, alias Henke Piet, wegens schapendiefstal tot geseling 'binnenskamers' veroordeeld.

Tenslotte wees de Criminele Vierschaar van Waterland voor het laatst vonnis in Broek, en wel op 15 april 1795 aan Albert van den Heuvel 'soldaat onder het Regiment van den Collenel Plettenberg wegens een Orange bandje bij zig te dragen, en het zelve op Woensdag den eersten April uijt de zak te haalen. En naar dien het dragen van alle Orange Tekenen hoe ook genaamt... op het alders sterkst is verboden, en als oproerig moet worden beschouwt' werd Albert binnenskamers geselt, hoewel de Frans gezinde Baljuw het liever in het openbaar had zien!

De galg, die ten zuiden van de Galggouw bij de ringsloot van de Belmermeer stond, werd in het begin van de 18de eeuw bij gebrek aan emplooi afgebroken. Het 'worgen met den koorde' was in het rustige Broek niet meer nodig!

Dit in tegenstelling met andere delen van Holland en Westfriesland, waar dit blijkbaar nogal eens plaats moest hebben.

Men noemde dit een 'verantwoorde hals-straffe, wesende van een korte dootd' en Ulrik Huber 1) laat daar op volgen 'want hals-straffen die de menschen de dootd doen gevoelen, ende in continuatie van pyne bestaen, als levendig verbranden...

zyn by ons niet in 't gebruik; op dat de menschen lang in pyne des doodts zynde, niet tot wanhoop soudén koomen; ende onmachtig worden om haer gedachten tot Godt te richten'.

A.P. Bruigom

- 1) *Ulrik Huber. Heedendaegse Rechts-Geleertheit, Soo elders, als in Frieslandt gebruikelijk. Vierde druk. Amsterdam 1742.*
- 2) *Joost de Damhouder. Practyke in Criminele Saken. Rotterdam 1660.*
- 3) *W.van Engelenburg. Uit de geschiedenis van Waterland. De Rechtspraak III. De Monnikendammer 22 juli 1900.*
- 4) *W.van Engelenburg. Menschen en gebouwen in Broek in Waterland. Provinciale Noordhollandsche Courant.*
- 5) *Oud-archief van de Gemeente Broek in Waterland.*
- 6) *Schepenrollen van Broek in Waterland. Criminele Rol van Waterland. Rijksarchief in Noord-Holland.*
- 7) *Cornelis Schoon. Mengel-Poëzy, of Verscheyde Gedichten. Handschrift 1749.*
- 8) *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden. Agste deel. Amsterdam 1750.*